

**ПСИХОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ И ФУНКЦИИ НА РЕЛИГИОЗНАТА ВЯРА КАТО
ФУНДАМЕНТ И СЪЗИДАТЕЛНА СИЛА ПРИ ФОРМИРАНЕТО НА ЛИЧНОСТТА
(Връзка между вяра и екзистенциален смисъл на човешкото битие)**

Росица Иванова Тодорова

СУ „Св. Кл. Охридски”, София, България, rossitod@abv.bg

В психологията на личността феноменът вяра се свързва с многообразието на психичните процеси и свойства като емоции, чувства, воля, поведение и дълбинни преживявания. Заедно с това във вярата се отразяват всевъзможни и най-различни страни от психичната действителност. *Религиозната вяра обаче е интегрална психологична характеристика, обединяваща в структурна цялост различни явления и свойства на човешката психика, тя е единна система от психични структури, която не може да бъде редуцирана до някой от елементите на психиката.* Така вярата като система от отношения е способ за самопознание и опознаване на света и с това тя е основа за осмисляне на човешкото битие. Затова тя е съществена част при всяка фаза от развитието на неговата личност и характер. В богословската си рефлексия - в общия поток от преживяното на образа за света - Дж. Фаулър извлича безусловната необходимост на вярата от дълбината на психичната същност на човека: „Всеки човек от време на време е посещаван от образи, от необикновени едва доловими символи и внезапни проблясъци на прозрение, когато се осъзнават такива измерения на заобикалящата ни действителност, които не биха могли да се назоват по друг начин освен като Тайна. И все пак, нозете ни месят глината на ежедневния тежък труд: като дават и получават, като се възползват и като биват използвани в борбата за оцеляване и смисъл. Във вихъра на случайностите, откърмени в условията на несигурност, ние прекарваме годините на нашия благословен, но същевременно изпълнен и с ужаси живот, в осъществяването на човешкия ни потенциал посредством доверие и преданост заедно с всички наши ближни като нас в човешката ни съобщност. Всички ние сме свързани с любов, сражаваме се с вярност или измама, споделяме разбирането си за пределното ни предназначение във вечността, своите проекции и надежди, както и миговете на съкровено пробуждане. Ние сме създания, вплетени в тъканта на езика, родени в символи и закърмени от историята. *Ние обаче дълго не ще просъществуваме без смисли: което означава, че сме създадени да живеем във вярата*”.¹

Между вярата и смисъла съществува пряка зависимост. Според В. Франкъл загубата на смисъл винаги е свързана със загубата на вяра.² Бъдещето, в което човек не вярва, няма никакъв смисъл за него. И обратно, смисълът за човека в това бъдеще го заставя да положи необходимото, осъществимото и така да вярва в него. Вярата запазва смисъла, а смисълът - съхранява вярата. В психологията на религиозното развитие решаващо значение има въпросът по какъв начин в човешкия живот се поражда, развива и съзрява религиозната вяра като динамична величина и фундаментален смислово формиращ фактор. Религиозното преживяване, основано на духовния опит е базисна категория и присъства в различни фази в развитието на личността, което го прави обект на системни проучвания. Съществуващите теории за психологичното развитие на личността имат богословската си рефлексия в психологията на религията, които не могат да бъдат игнорирани. Те разширяват и задълбочават цялостната картина на сложното формиране на човешката психика през различните възрастови периоди и съпътстващите ги психосоциални и личностни кризи и с това разкриват изключителното значение на религиозната вяра по отношение на автентичните ценности и

¹Вж. *Fowler, James*. Stufen des Glaubens: Die Psychologie der menschlichen Entwicklung und die Suche nach dem Sinn. Gütersloh, 1991, с.136-229.

²Срв. *Франкъл, В.* Човек в поисках смисла. Москва, 1998.

крайния смисъл на човешкия живот. Тук могат да се цитират някои от изключителните определения за вярата и от богословски и религиозно-философски психологичен характер: „Вярата не е доверие към достоверността на обектите, но действително събитие на вътрешния живот, чрез което човек влиза в същностно общение с Божественото.”³ „Да вярваш - означава да получиш от собственото си сърце това свидетелство, което Сам Бог е дал на Своя Син. *Вярата - това е взорът на сърцето към Бога.*”⁴ От психологично-религиозна гледна точка в западното богословие върху вярата като религиозно преживяване се поставя акцент върху екзистенциалната ѝ характеристика в нейната цялостност и динамика: „Вярата като основна насоченост към пределните проблеми на съществуването е акт на цялостната личност. Тя е най-центрираният акт в човешката душа... Чрез нея възхожда както всяко едно отделно въздействие, така и всички, взети заедно в единната им цялостност, като самата вяра оказва преобразуваща сила върху всяко едно от тях... За повечето части на тези описания е характерно мислене в термини на полярни различия, борби и конфликти между полюсите. Това прави психологията на личността динамична и изисква динамична теория на вярата като за най-личностния от всички личностни актове”.⁵ Връзката на вярата със смисловата сфера на личността показва, че вярата и смисълът в своите характеристики са сходни в много отношения. Те са производни на реалното битие на субекта. Те са предметни, вярата винаги е вяра в нещо, смисълът винаги е смисъл на нещо. *Така вярата е вяра в нещо, в което „неразделно от една страна присъства вярата, в която съм убеден и от друга – в съдържанието на вярата, което аз усвоявам в нейното осъществяване т.е. вярата, която се вярва (fides qua creditur) и вярата в нещо, в което се вярва(et fides que creditur).*”⁶ Или: религиозният акт включва психичния процес, който изразява вярата като преживяване и съдържанието, в което се вярва. Така с оглед на психологичните аспекти на вярата в теорията се разграничават *пет основни функции на вярата*: онтологична, познавателна, мотивационно-енергетична, нравствено-етична като път за утвърждаване в духовния живот, както и функция, интегрираща човека в цялостна личност.

Онтологична функция на вярата е свързана с утвърждаването на личността в дадена реалност. Човек схваща живота си като конкретен кратък отрязък в преходността на протичащите мигове, докато онтологичната функция на вярата се преживява като устременост във вектора на бъдещето. Вярата е преживяване на очевидното, на случващото се в даден момент и заедно с това на онова, което следва да бъде в бъдеще. Вярата е изборът на тази реалност, като при онтологичната функция на вярата става въпрос за утвърждаването на човека в тази реалност. Това е ярко преживяване на бъдещето като увереност, че то ще настъпи; това е реално усещане за бъдещия живот или преживяване на края, на свършека, на неизбежността от последния предел, което е свързано с друга проекция, даваща окончателния смисъл на живота. Във вярата се открива очевидната истина, която води до съществуването на невидимия свят според св. ап. Павел: „А вярата е жива представа на онова, за което се надяваме, и разкриване на онова, що се не вижда”(Евр.11:1).⁷ Онтологичната вяра е увереност в съществуването на онова, което е невидимо и скрито от сетивното възприятие. Той пише още: „Чрез вяра проумяваме, че вековете са устроени по Божия дума...”(Евр.11:3). Така вярата е и средство за познание на най-общите закони на битието.

Връзката на феномена вяра с явленията от вътрешния свят, когато той се определя като *образ на бъдещето*, към който човек се стреми, в много отношения обуславя действията му в настоящето. С помощта на понятието „вяра” се обозначават определени процеси на отношение

³ Киреевский, Иван. Духовные основы русской жизни. Москва. 2007, с. 318.

⁴ Пак там, с. 321.

⁵ Тиллих, Пауль. Избранное. Теология культуры. Москва. 1995, с.135.

⁶ Jaspers, Karl. Der philosophische Glaube. München, 1948, S.30.

⁷ Веселова Е. К. Психологические аспекты веры.

http://pokrov-forum.ru/action/scien_pract_conf/pokrov_reading/sbornik_2005-2006/index.php

и връзка, но не някаква „вещ“ или „предмет“. Вярата не бива да се отъждествява с нейния предмет по начин, при който чрез механизма на вярата той може да „се привлече“ и отнесе към сферата на сърцето.⁸ *Психологичната продукция на вярата не е представата на образа за бъдещето, но преживяването на бъдещето в настоящето.* В Стария Завет вярата на праотците служи като начин за осъществяване на очаквани събития в техния живот и фактически определя тази реалност, в която те съществуват. „С вяра Авел принесе Богу по-добра жертва, нежели Каин;“ (Евр. 11:4). „С вяра Аврам, бидейки призован, послуша да замине за мястото, което щеше да получи в наследство, и тръгна, без да знае, къде отива (Евр. 11:8). „Чрез вяра и сама Сара (бидейки неплодна) доби сила да зачене и, въпреки възрастта си, роди, защото счете за верен Оногова, Който се бе обещал (Евр. 11:11).“ В тези библейски образци вярата в невидимото служи за основа на жизнения избор. Това значение на вярата е подчертано и от св. ап. Павел във Второто послание до Коринтяни: „...понеже с вяра ходим, а не с виждане...“ (Кор.5:7). Той казва: „Зная и съм уверен чрез Господа Исуса, че няма нищо само по себе си нечисто;...“ (Римл.14:14). Знанието е резултат от познанието, а увереността се отнася до вътрешното състояние като преживяване на знанието.

Познавателната функция е важен аспект на вярата, който също е посочен от св. ап. Павел: „Чрез вяра проумяваме, че вековете са устроени по Божия дума и че от невидимото произлезе видимото“ (Евр. 11:1,2,3). Именно чрез вярата праотците получават откровение от Бога, че е необходимо да действат и да бъдат свидетели за изпълнението на Божието обетование. „Чрез вяра Ной, след като получи откровение за онова, що още не се виждаше, с благоговение направи ковчега, за да спаси своя дом;“ (Евр. 11:7). При съжденията на вярата теоретичният разум строи познанието въз основа на трансцендентното измерение на битието, което не може да бъде доказано по пътя на емпиричното познание на обектите, но реално е дадено на човешкия дух като дълбинен вътрешен опит и непосредствена интуиция.⁹ За разлика от научните, метафизичните истини се откриват не по пътя на знанието, а чрез вярата. Те са извън категориите на всеобщата детерминация и каузална необходимост. Истините на вярата не подлежат на доказателства. С. Н. Трубецкой определя вярата като непосредствен акт на познаващия дух, който не се свежда нито до чувства, нито до мисли.¹⁰ *Познанието чрез вяра в православната антропология съдържа перспективата за познание на истинската реалност:* „Близо е Господ към всички, които Го призовават, към всички, които Го в истина призовават“ (Пс. 144:18).

При св. отци се открива по-широка теория на познанието, която обединява вяра и знание в неразделен континуум. На първата и най-ниска степен се намира знанието като научно разбиране, а на най-високата степен е вярата, тъждествена с духовното знание, получаваща особени черти, присъщи на духовното познание, осъществявано от „новия“, духовен човек, придобил Св. Дух и притежаващ духовни очи като органи на познанието според св. *Исаак Сириец*, при което разграничават три степени на познание:¹¹

Първа степен е знание, което не е проникнато от вяра и надежда в Бога. То е противоположно на вярата, тъй като изключва всяка грижа за Божественото по причина на своята телесност и грубост. То е надменно и гордо, защото приписва всяко дело на себе си, а не на Бога. *Втора степен:* Св. Дух съдейства за познание и открива на сърцето път, който води към вярата и внася в разума неразумна немощ, така сякаш цялата негова грижа (на разума) се свежда до този земен свят. Целта тук е стремеж към вярата. Човек се качва на тази степен едва, когато започне да се упражнява в делата на духовния подвиг: в пост, в молитва, в милостиня, в четене на Св. Писание, в борба със страстите и др. Всички благи дела извършва Св. Дух.

⁸ Братусь, Б.С. К проблеме человека в психологии. – Вопросы психологии. 1997. №5. с.3-19.

⁹ Срв. Несмелов, В. И. Вера и знание с точки зрения гносеологии. Казань. 1993.

¹⁰ Срв. Трубецкой С. Н. Сочинения. Москва, 1994, с.654.

¹¹ Срв. Творения аввы Исаака Сириянина. Слово 28 и 29 .Слово 49. Слово 84.Слово 84. Москва, 1993, с.129-401.

Трета степен: Това е степенята на съвършенство. Целта е стремеж да се познаят духовните тайни и грижата за бъдещия живот. Човек започва да изпитва своите вътрешни мисли, да презира онова, от което произхожда лукавството на страстите. Той се издига духовно, следва вярата в грижата за бъдещия живот и при изследването на съкровени тайни.¹² До познание на истината достига само този човек, който по пътя на духовно-нравствено усъвършенстване и богоустременост преобразява своите органи на познание. „Светлината на ума поражда вяра, - отбелязва св. Исаак Сириец - а вярата поражда утешение в надеждата, надеждата пък укрепява сърцето. Вярата е откровение на разума - и когато умът се помрачи, вярата се скрива, тогава над тях господства страхът и отсича надеждата.”¹³ Тези светоочески постановки на проблемите определят и спецификата на психологичния подход към вярата. Недопустимо е пренасянето на гносеологичното разбиране на феномена вяра от философията върху психологията.

Проф. Ив. Панчовски в „Психология на религията” разглежда феномена вяра в първите степени на възникване и развитие на религиозното преживяване предимно в неговия теоретико-познавателен план. Направената класификация на четирите степени в развитието на религиозна вяра бележат най-напред когнитивния момент като хипотетично съждение, след което на следващите етапи идват психичните процеси: емоции, чувства и воля, както и върховото преживяване за реалното богоприсъствие в душата. *Обобщено според Ив. Панчовски:* „Идеята за Бога, е основната тенденция, която определя и дава насока на началните – предшествващи и подготвящи религиозното преживяване -степени.”¹⁴

Обобщавайки анализа на философските и религиозни основания за проблема на вярата е необходимо да се отбележи, че във философията дълго време доминира гносеологичното разбиране при разкриване смисъла на феномена вяра в съотношението му към знанието (разума). Вярата в психологически план се свързва с познавателните процеси или логическите операции на „разума”. Някои феноменални прояви на вярата като нетъждественост с мисленото, спонтанен характер на възникването ѝ и други, изискват решения, надхвърлящи гносеологичното разбиране. Ето защо при изследването на феномена вяра съществуват различни подходи: гносеологични, херменевтични и др. В християнството обаче, вярата се изявява в *екзистенциалното си значение*: като фундаментално основание на качеството и смисъла на човешкия живот и като начин за придобиване на реалността на очакваното. Вярата в невидимото се противопоставя на видимите обстоятелства, отбелязва се динамичния ѝ характер и се постулира деятелната ѝ природа.¹⁵

Мотивационно-енергийна функция. Очевидна е връзката на вярата с надеждата. Надеждата е вътрешна готовност, тя е динамичната и все още неизразходвана вътрешна активност. Вярата е свързана с волевата активност. Тя определя пътя и показва целенасочеността, свързвайки ги с източниците на сила. Вярата е необходимо условие за осъществяване на всяка сложно организирана дейност. Човек има нужда от цялостен образ за бъдещето, който да живее в него със съпътстващата го емоционална връзка и в който да се вярва без оглед на обстоятелството, че могат да настъпят и моменти на колебание, отслабване на волята или разумни доводи, мотивиращи го да изчака или изцяло да прекрати визията на неговата вяра.¹⁶

Духовно-нравствена функция. Вярата е път за утвърждаване на духовния живот в светоотеческото му разбиране като теория и аскетична практика. Както пише митр. Йеротей Влахов: „Вярата - това, от една страна е откровение за очистване и изцеление, а от друга - пряк път, водещ към theosis (обожение) и онзи, който е избрал този път върви по пътя на духовния живот. В Православието централната част от духовния живот се състои в изпълнение на

¹² Срв. Пак там. Слово 29 и Слово 84. Москва, 1993, с.132-133 и с.399-401.

¹³ Пак там. Слово 89, с. 426.

¹⁴ *Панчовски, Иван.* Психология на религията. София.1943, с. 78.

¹⁵ Срв. *Двойнин, Алексей.* Психолог. исследование феномена веры.-В: Развитие личности, №2, 2005, с.101-103.

¹⁶ *Братусь Б. С.* К проблеме человека в психологии. - Вопросы психологии. 1997, №5, с.3-19.

заповедите. Възрастването във вярата позволява на човек да постигне по-висока духовна степен на познание, което е свързано с волевото преодоляване на самия себе си. Вярата дава сили на тялото и душата да се упражняват в пост, молитва, милостиня, в четене на Св. Писание, в борба със страстите и др.¹⁷

Интегрираща функция на вярата. Вярата определя светогледа на човека като цяло и го интегрира като единен психологичен конструкт. В този смисъл разграждането на идейната и духовна структура на вярата е заплаха за възможностите на човека в целеполагащата му дейност и предполага разпад на духовния порядък на личността. Вярата е най-важното свойство на съзнанието, определящо духовното познание. Необходимостта от вяра произтича от положението на човека в света и от факта, че съзнанието е цялостен феномен, в който се съдържа стремежът към фундаменталния смисъл и реализация на заложената в него изначална богоустремност.¹⁸

Триединната интегрираща същност на вярата, надеждата и любовта намира израз в обстоятелството, че всяка една от тях има основание за съществуването си в другите две. Така духовният живот на човека се характеризира и с многообразие от преживявания и чувства, сред които особено място заема уникалната „триада“ от чувства като вяра, надежда и любов. Тя е нещо изначално, неоспоримо и е включена в непосредствения опит на преживяванията на човека. Вярата, надеждата и любовта се отнасят към този клас висши чувства, които изразяват духовната сфера на човека в отношението ѝ към трансцендентното и метаемпиричното измерение на реалността.¹⁹

Вярата е такова вътрешно отношение на човека към Бога и света, към отделната личност и нейния социум, което обуславя изграждането и структурирането на субективната реалност в отделната личност. „Съзнанието за реалното отношение на живия Бог като Личност към човешката личност служи за основание на вярата. Тя не е чистото човешко знание, ... а включва човека в неговата цялостност. Основният характер на вярващото мислене се състои в стремежа да се съберат всичките отделни части на душата в една сила, да се открие онова вътрешно съсредоточие на битието, където разумът, и волята, и чувството, и съвестта, и прекрасното, и истинното, и удивителното, и желаното, и справедливото, и милосърдното, и цялото съдържание на ума се слива в едно живо единство.“²⁰ Вярата е самостоятелен феномен, принадлежащ към вътрешния свят на човека. Разглежданите психологично-религиозни и философско-религиозни аспекти и функции на вярата позволяват от философските аспекти да се обособи специфичният психологичен подход към феномена вяра, а в психологичните изследвания на вярата да се тръгне към синтез с актуалните достижения на философската и богословската мисъл.²¹

Ето защо възприетото определение за вярата като вътрешно отношение на човека към Бога и света, при което възниква съзнателната структура на субективната реалност, а също и разглеждането на някои нейни основни характеристики като смислообразуващи структури, цялостност, интегралност и системност, създават условия за по-нататъшното комплексно-психологично изследване и интерпретиране на този изключителен феномен при критичните преходи на различните епигенетични фази и ситуациите на екзистенциалните кризи.

¹⁷ Влахос, Йеротей архимандрит. Православна духовност. Велико Търново. 2005, с.11-12.

¹⁸ Веселова Е.К. Цит. съч. http://pokrov-forum.ru/action/scien_pract_conf/pokrov_reading/sbornik_2005-2006/index.php

¹⁹ Срв. Джидаръян, И. А. Вяра, надежда и любов: оптимистическая триада чувств.-В: Психологический журнал. Том 32, №6, 2011, с. 5-17.

²⁰ Киреевский, Иван. Цит. съч., с. 311-312.

²¹ Срв. Двойнин, Алексей. Цит. съч., стр. 96-111.